

ANNA MARKWART

ADAM SMITH – POZA MYŚL EKONOMICZNĄ

Zainteresowania Adama Smitha¹, jednego z twórców podstaw ekonomii klasycznej oraz autora pojęcia „niewidzialnej ręki rynku”², nie ograniczały się wyłącznie do kwestii gospodarczych. Jak zauważył James Buchan: „W dobie specjalizacji nauk, w tym społecznych, może nas zadziwiać, że pojedynczy myśliciele, tacy jak Smith, mogli się zajmować zarówno badaniem natury człowieka, jak i ewolucją i funkcjonowaniem państwa i społeczeństwa”³. Obok znanego *Bogactwa narodów* i *Teorii uczuć moralnych* zachowały się: korespondencja, zapisy wykładów (*Lectures on Jurisprudence*, *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*) oraz bardzo różnorodny zbiór *Essays on Philosophical Subjects*, obejmujący teksty poświęcone historii nauki, epistemologii czy estetyce.

---

¹ Życie Adama Smitha (1723–1790) związane było przede wszystkim ze Szkocją. Studiował w Glasgow (choć nauki pobierał również w Balliol College – w Oxfordzie), potem wykładał w Edynburgu i Glasgow. Prowadził między innymi wykłady poświęcone filozofii moralnej, literaturze czy jurysprudencji. Będąc tutorem młodego diuka Buccleuch, podróżował po kontynentalnej Europie. Ogromny wpływ na jego filozofię wywarli jego nauczyciel – Francis Hutcheson oraz przyjaciel David Hume. Nie bez znaczenia była również specyfika oświeceniowej Szkocji – ceniącej pewną dozę niezależności oraz szcycącej się dobrymi uniwersytetami, na których rozwijała się filozofia niewierząca ślepo w moc rozumu. W Polsce Smith jest znany przede wszystkim jako autor *Badań nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* (1776), do jego największych dzieł zalicza się również *Teorię uczuć moralnych* (1759).

² A. Smith *The History of Astronomy* [w:] tegoż *Essays on Philosophical Subjects* Indianapolis 1982 s. 49; tenże *Teoria uczuć moralnych* D. Petsch (tł.) Warszawa 1989 s. 272; tenże *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* S. Wolff, O. Einfeld, Z. Sadowski (tł.) Warszawa 2007 t. 2 ks. 4 rozdz. 2 s. 40.

³ J. Buchan *Adam Smith. Życie i idee* K. Rastawicki (tł.) Warszawa 2008 s. 9.

Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów stanowią wykład teorii gospodarczej, opartej na filozofii społecznej i politycznej⁴. To dzięki nim stał się znany charakterystyczny dla teorii Smitha konstrukt nazwany później *homo oeconomicus* – człowiek gospodarujący: racjonalny i dążący do maksymalizacji własnej korzyści. Mimo iż nie dysponuje on pełnią wiedzy i jest egoistą, jego działanie zwykle nie prowadzi do negatywnych dla społeczeństwa skutków. Mechanizm niewidzialnej ręki pozwala zrozumieć, w jaki sposób pozornie sprzeczne zachowania, mające na celu partykularne korzyści, prowadzą do dobra ogółu – jest to przykład nurtu myśli ekonomicznej, filozoficznej i społecznej nazywanego później teorią ładu samorzutnego⁵.

Rozważania zawarte w *Bogactwie narodów* oraz *Teorii uczuć moralnych*, ilustrujące ewolucję poglądów autora, opierają się na wspólnych założeniach: pojęciu niewidzialnej ręki i społecznej naturze człowieka. Działając na rynku oraz dokonując ocen moralnych, jednostka jest otoczona innymi, których postępowanie i sądy musi brać pod uwagę. To także od nich uczy się dokonywania ocen moralnych. Wrodzone uczucie sympatii (współodczuwanie) doskonałe jest w społeczeństwie. Dzięki niemu troszczymy się o najbliższych, współczujemy pokrzywdzonym – zarówno sąsiadom, jak i mieszkańcom odległych krajów (choć to, co dotyczy bliskich, wywołuje silniejszą reakcję). Rozum pełni w tym procesie funkcję instrumentalną. Z czasem nabiera się wprawy w wydawaniu sądów moralnych, zbliżając się do ideału bezstronnego obserwatora, który potrafi abstrahować od egoistycznych pobudek, rozważać różne punkty widzenia i możliwie obiektywnie osądzać, nie dopuszczając do samooszukiwania się i usprawiedliwiania swoich zachowań. Dlatego, w praktyce, rolę bezstronnego obserwatora pełnią często inni ludzie⁶.

Wśród tematów podejmowanych przez Smitha znaleźć można także problematykę estetyczną. W *Teorii uczuć moralnych* zauważył, iż: „Każdy, kto uważnie zastanowił się nad naturą piękna, stwierdza, że użyteczność jest jednym z głównych jego źródeł”⁷. Przydaje ona przedmiotom piękna i nawet rzeczy nieużyteczne mogą się podobać ze względu na efekt, jaki wywołują. Wśród czynników wpływających na ocenę estetyczną są też moda i zwyczaj – które nie są dane raz na zawsze, lecz ewoluują. Jak zauważył Smith: często to przedstawiciele wyższych sfer wyznaczają kanony mody. Dotyczy to zarówno strojów, jak i muzyki, poezji,

---

⁴ N. Phillipson *Adam Smith. An Enlightened Life* London 2010 s. 214.

⁵ W. Kwaśnicki *Historia myśli liberalnej* Warszawa 2000.

⁶ A. Smith *Teoria uczuć moralnych* wyd. cyt. s. 230–231.

⁷ Tamże, s. 264.

architektury czy literatury. Prawdziwy artysta nie może jednak schlebiać gustowi mas. Geniusz często idzie pod prąd mody: „Powiedzieć, że pisarz zepsuł smak narodu, jest prawdopodobnie tylko trochę mniejszą pochwałą niż powiedzieć, że go wysubtelnił”⁸. Literatura – głównie angielska i włoska – zajmowała Smitha przez lata. Wykładał retorykę i literaturę piękną w Edynburgu (1748–1751) oraz w Glasgow (do 1763). Notatki jego studenta wydano w zbiorze *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. W swych analizach Smith podkreślał, iż język retora czy pisarza ma, obok przekazywania informacji, oddawać uczucia, zatem ważne jest, by styl był zgodny zarówno z tym, co się chce wyrazić, jak i z osobowością twórcy.

Zbiór *Essays on Philosophical Subjects* również zawiera kilka tekstów poświęconych problematyce sztuki. Najciekawszy wydaje się *Of the Nature of that Imitation which takes place in what are called The Imitative Arts (O sztukach naśladowczych)* wraz z aneksem *Of the Affinity between Music, Dancing and Poetry*⁹. Główny esej składa się z trzech części. Pierwsza traktuje o sztukach plastycznych: rzeźbie i malarstwie. Zdaniem Smitha, w przypadku tych dziedzin, maestria artysty w naśladowaniu natury sprawia, iż tworzy on piękne dzieła sztuki. Jednak idealna imitacja może stać się przyczyną negatywnej oceny – wierna kopia dzieła jest mniej warta niż oryginał, zaś zbyt dokładne odwzorowywanie rzeczywistości może budzić niesmak obserwatorów. W malarstwie czy tkactwie idealna imitacja nie jest możliwa, więc zachwyca odpowiedniość detali wobec obiektu przedstawianego. W rzeźbie jest odwrotnie: musi ona zachować dystans względem przedstawianego przedmiotu. Samo imitowanie rzeczywistości nie wystarcza; sztuczne klejnoty nigdy nie zachwycają tak, jak prawdziwe, wystarczy świadomość, iż naśladowują piękno drogocennych kamieni, by zdewaluować ich wartość.

Ciekawe – w kontekście rozważań zawartych w *Teorii uczuć moralnych* oraz *Bogactwie narodów* – są uwagi Smitha o związkach bogactwa z dziełami sztuki. Niektóre rzeczy stają się jeszcze cenniejsze, gdy może sobie na nie pozwolić wąskie grono ludzi. Zaspokajają wówczas ich próżność i świadczą o zamożności. To, jakie przedmioty zyskują taki status, wynika w dużej mierze z częstości ich występowania (determinowanej między innymi zamożnością społeczeństwa) oraz z nakładu pracy niezbędnego do ich wykonania.

---

⁸ Tamże, s. 291.

⁹ „Być może eseje te miały wejść do planowanego wcześniej ‘dzieła dotyczącego sztuk naśladowczych’, o którym Smith pisał A. Holtowi w 1780 r.” S. Zabieglik *Adam Smith* Warszawa 2003 s. 185.

Dalsza część tekstu skupia się na muzyce i tańcu jako najbardziej naturalnych i najwcześniejszych przejawach sztuki. Ze śpiewu wyewoluowała poezja, zdolna wyrażać więcej niż muzyka i taniec. Muzyka odzwierciedla rzeczywistość i wyraża uczucia – do imitowanego piękna dodaje harmonię i melodię. Najbardziej intrygująca wydaje się muzyka instrumentalna, gdyż wywołuje w odbiorcy uczucie nie jest współodczuwaniem, lecz oryginalnym uczuciem słuchającego. W sztukach tych, podobnie jak w rzeźbie, nadmierna imitacja nie jest wskazana – Smith podkreślał, iż muzyka naśladująca dźwięki natury nie jest przyjemna. Podobnie taniec – choć zdarzają się przedstawienia oparte o pantomimę, należą one do rzadkości.

Filozofia Smitha jest głównie myślą społeczną, obejmującą zarówno teorię państwa i gospodarki, jak i etykę i estetykę. Mimo iż wiele idei Smitha straciło aktualność (również te dotyczące sztuki), ukazują one interesujący sposób myślenia, przesycony duchem filozofii szkockiego oświecenia.

Anna Markwart – e-mail: eik@iphils.uj.edu.pl